
BERTHA M. GUTIÉRREZ RODILLA

LA TRADUCCIÓ I EL DISCURS MÈDIC: LLUMS I OMBRES D'UNA RELACIÓ HISTÒRICA

1. INTRODUCCIÓ

La traducció –és molt conegut– ha permès al llarg dels segles la transferència de sabers tècnics i científics entre uns pobles i uns altres, i ha facilitat, així, l'aparició d'algunes de les idees més notables de les diferents cultures; idees que, modificades en la seua primitiva formulació, s'han convertit en patrimoni de la humanitat.¹ En aquesta transferència de què parlem, la missió dels traductors ha estat fonamental: encara que la seua tasca pareix consistir a traduir idees –i amb les idees, paraules– d'una llengua a una altra; en realitat, no s'han limitat a açò, sinó que han actuat com a coparticipants de la construcció i la difusió del coneixement, gràcies als diversos treballs d'adaptació, recopilació, síntesi i divulgació dels textos.² L'anàlisi de les obres traduïdes ens informa tant del trajecte seguit pels coneixements, com de les remodelacions que els traductors han imprès sobre aquests, així com sobre les llengües amb què han treballat en cada període històric. Per això, la història de la traducció i, en concret, la de la traducció científica, és la de l'evolució de les llengües en què s'han transmès els sabers; però és

1. Cordon García, J. A. (1997), p. 746.

2. *Vid.*, per exemple, Fischbach, H. (1993) o Montalt, V. (2002).

també la de la circulació de les idees al llarg del temps i les reformulacions successives que tals idees han patit en el pas d'unes societats a altres.

Aquesta apassionant història gaudeix de segles al seu favor: s'ha realitzat ininterrompudament des de l'antiguitat fins a l'actualitat i discorre paral·lela a la del discurs científic. I, encara que sempre ha estat important, és a partir del Renaixement, amb el desenvolupament de la impremta i l'accés progressiu de les diferents llengües vernacles a l'estatut de llengües aptes per a la transmissió especialitzada, quan el volum de traduccions comença a ser realment extraordinari, i seguirà sempre una progressió creixent fins a l'actualitat, quan l'activitat traductora és molt més intensa que en qualsevol altre moment anterior. Tot això que recordem, a manera d'introducció, és bastant conegut i no són pocs els autors que han dedicat els seus treballs a posar de manifest com la traducció ha contribuït a la transmissió de les idees i a destacar les fites fonamentals del camí recorregut; per la qual cosa no insistirem més en aquest punt.³

En aquesta història de la traducció especialitzada, que forma part de la del discurs científic, ha exercit, com diem, un paper protagonista el traductor, la formació del qual i les intencions en l'acte de traduir han canviat al llarg del temps, amb les consegüents conseqüències sobre els textos traduïts, en el contingut i en la forma. Però, en aquesta història han intervingut també altres personatges, entre els quals destaquen el públic destinatari i els promotors de les traduccions, mecenes i editors, els interessos i les intencions dels quals, així mateix, han deixat empremta sobre els textos i sobre el discurs científic. En les pàgines que segueixen tractarem d'il·lustrar algunes d'aquestes possibilitats, a partir d'exemples manlevats de l'àmbit mèdic.

2. LA CREACIÓ TERMINOLÒGICA DEL TRADUCTOR I EL DISCURS MÈDIC

Una de les funcions que històricament s'atribueix al traductor és la de la creació neològica. L'exercici d'aquesta funció guarda una estreta relació amb la seua formació i el coneixement adquirit sobre la matèria que tradueix, així com de les llengües amb què treballa; les capacitats i mitjans amb què compta per a realitzar la seua tasca i, per

3. Resulta impossible assenyalar tots aquests autors. Com una primera aproximació, podeu consultar les obres de Lafarga, F. i Pegenauta, L. (2004); López Alcalá, S. (2001); Ruiz Casanova, J. F. (2000) o Santoyo, J. C. (1987), així com la bibliografia que s'hi indica. Per a un àmbit més ampli, poden ser d'interès les obres de Delisle, J. i Woodsworth, J. (dirs.) (1995); Montgomery, S. L. (2000); Vickery, B. C. (2000) o Wright, S. E., i Wright, L. D. (eds.) (1993).

descomptat, la seua sensibilitat i pulcritud per a desenvolupar-la. En l'àmbit especialitzat, és indubtable que el llenguatge científic deu als traductors bona part del seu cabal lèxic, per a bé i per a mal: si traduir no ha estat mai una empresa fàcil, en el cas del llenguatge i dels textos d'especialitat, la labor es complica encara més, no només per com d'enrevessat pot arribar a ser el contingut del text que es vol traduir, sinó també perquè és molt possible que la llengua en què està escrit dispose d'una sèrie de termes que, moltes vegades, no existeixen en la llengua receptora; un fet que ha obligat els traductors de tots els temps a buscar diferents solucions, més o menys encertades, que han servit tant per a crear i configurar el vocabulari especialitzat, com per a sembrar i multiplicar en aquest el caos terminològic.

2.1. La creació neològica per necessitat

Com dèiem, no ha estat infreqüent que el terme que havia de traduir-se correspongués a una noció nova; per la qual cosa, lògicament, la llengua cap a la qual es traduïa no tingués un equivalent per a aquell. En aquest cas, si el traductor coneixia el que significava amb exactitud, podia arribar a una bona traducció, bé mitjançant una paraula o envoltant-la amb una perífrasi. En canvi, si desconeixia el significat, havia de conformar-se a introduir-lo en l'altra llengua –més o menys adaptat– i, quan es tractava de llengües amb sistemes alfabètics i gràfics distints, limitar-se a fer una transliteració del terme. Així va succeir, per exemple, amb els que van iniciar les traduccions dels textos mèdics del grec al sirí i, des d'ambdós, a l'àrab, els quals es van trobar amb la falta d'equivalents per a molts dels termes que havien de traduir. Els dos procediments a què van recórrer bàsicament van ser el manlleu o el calc:

	Grec	Àrab	Castellà
Manlleu	<i>melagkholia</i> <i>kôlôn</i>	<i>mâlankhûliyâ</i> <i>qûlûn</i>	melancolía colon
Calcs	<i>pyloros</i> (porter) <i>typhlos</i> (cec)	<i>bawwâb</i> (porter) <i>a'war</i> (cec)	píloro ciego ⁴

4. Exemples extrets de Troupeau, G. (1996), p. 45.

Aquesta falta de termes en la llengua d'arribada amb què traduir els provinents de la de partida, no només es va produir llavors, sinó que ha tingut lloc, de manera constant, en la història de la traducció. Podríem citar nombrosos exemples del període medieval, època en què es va practicar de forma importantíssima la traducció a la Península Ibèrica; això no obstant, en el cas de la medicina espanyola aquest fenomen es va fer especialment patent durant els segles XVIII i XIX, quan els professionals espanyols, en absència d'obres originals en molts àmbits, es van veure obligats a traduir de forma imparabile les procedents d'altres països, com ara Anglaterra, Alemanya i, fonamentalment, França; en el seu treball, topaven una vegada i una altra amb el mateix obstacle: la falta de termes per a traduir els existents en aquestes llengües, millor aparellades per a les tasques científiques. Així, van assumir el paper –denunciat tantes vegades– d'innovadors de la llengua, el qual els forçava a demanar disculpes davant cada nova solució adoptada:

No puedo menos de denunciarme al tribunal de los puristas de la lengua, y confesar que he hecho uso de muchas voces que no las conoce nuestro diccionario [...] Por lo que mira á aquellas palabras que no supieron nuestros buenos abuelos, pero que son inevitables, me atrevo á esperar la aprobación de los puristas; pues cuando se trata de una cosa nueva, la razón dicta que se empleen no habiendo otro modo de transmitir á los que nos oyen las ideas de que estamos penetrados.⁵

2.2. El manlleu, una opció voluntària del traductor

Cal afegir, no obstant això, que no sempre l'ús de transliteracions o adaptacions ha respost al que acabem d'assenyalar, sinó al desig explícit del traductor que la paraula utilitzada mantingués el sentit propi de l'original, per la possibilitat de confusions que produiria la polisèmia del vocable equivalent en la llengua d'arribada. Aquesta és la raó per la qual, per exemple, els traductors hebreus de textos àrabs escriuen sempre la paraula original, després de la utilitzada per a traduir-la.⁶ Com assenyala Montero Cartelle, a vegades es pren un tecnicisme d'una altra llengua, no perquè corresponga a un concepte nou, sinó pel caràcter unívoc, específic i purament denotatiu, com va ocórrer en el cas d'*epilèpsia*, davant dels tradicionals mots llatins *morbus santicus*,

5. Foronda, V. de (1791), p. XIII.

6. Barcia Goyanes, J. J. (1983), p. 125.

morbus comitialis o *morbus caducus*, que estaven carregats de fortes connotacions polítiques i socials.⁷

Abundant en l'anterior i estenent el fenomen des del camp purament lèxic fins a altres àmbits lingüístics, Álvaro Galmés assenyala que els arabismes sintàctics o estilístics trobats en algunes traduccions medievals no han de valorar-se sempre com un tret negatiu, originat per la incompetència del traductor o del mètode de traducció emprat per ell, sinó que alguns poden considerar-se com el fruit d'una intenció més o menys expressa de deixar-se influir per un model preexistent de major abast cultural. I afegeix que la prosa de les traduccions científiques va estar més arabitzada que la de les obres literàries; una afirmació que no té molt de sentit explicar per les majors dificultats que ofereix la versió d'un text científic en relació amb un de literari, sinó més aviat per l'afany de fidelitat a l'original, que seria més exigent, sens dubte, en una traducció científica que en una de literària.⁸

2.3. La neologia, per error o per ignorància

Però, més enllà de la falta de termes adequats en la llengua d'arribada o l'opció del traductor per voler mantenir el suposat caràcter unívoc i específic del tecnicisme en la llengua de partida, la història de la traducció ens mostra altres situacions ben diferents, relacionades amb les dificultats d'interpretació del text amb què treballa, per part del traductor, bé perquè no comprèn el contingut o perquè se li escapen les paraules amb què està escrit; fet al qual han contribuït també, en altres moments històrics, els nombrosos errors existents als manuscrits produïts per les errònies lectures i escriptures dels copistes, que en res han ajudat al, ja de per si, difícil treball del traductor. És el que va succeir, per posar només un exemple, amb l'apèndix xifoide, cartílag amb què acaba l'os estèrnum. Aquest cartílag es pot trobar denominat en la *Fabrica* de Vesal com *cartilago epiglottalis*, curiós nom que va ser d'ús corrent durant l'edat mitjana, a partir de la traducció realitzada per Gerard de Cremona del *Canon* d'Avicenna. Per entendre on es troba l'error cal saber que «epiglotal», no té ací el mateix significat amb què avui s'empra, sinó que significa «laringi»; és a dir, és com si s'hagués denominat a l'apèndix xifoide, «cartílag laringi», la qual cosa no té gaire sentit. L'origen

7. Montero Cartelle, E. (1997/1998), p. 229.

8. *Vid.* Galmés de Fuentes, A. (1996), pp. 19-20 i 22. Moltes vegades es va respectar de manera tan escrupolosa la frase àrab en detriment de la sintaxi llatina que s'arribava a l'extrem de no es podien reconèixer les expressions idiomàtiques (Jacquart, D. (1989)).

de la confusió pareix trobar-se en un error de traducció: Avicenna, fidel a Galè, va utilitzar per a referir-se a aquest cartílag, la paraula *aljanjyar*, que és la que servia per a designar una «daga ampla», molt usada a Síria, perquè aquest cartílag té forma d'espasa o de daga ampla. Una paraula que Gerard de Cremona, potser, no coneixia, però sí que en devia una altra de molt semblant –quan s'escriu en caràcters àrabs– *alhanjyar*, que significa «laringe». Per això, quan es va trobar en el *Canon* amb *aljanjyar*, devia creure, simplement, que es tractava d'un error del copista i, en compte de traduir-la per «cartílag amb forma de daga», la va traduir per «cartílag laringi», com si el que hi havia escrit fos al-maçara *alhanjyar*.⁹

Que això ocorregués a l'edat mitjana, amb la falta de recursos que hi havia llavors, pot arribar a entendre's i, fins i tot, a justificar-se. Molt més difícil resulta comprendre-ho avui i, sobretot, disculpar-ho, amb tots els instruments d'ajuda al nostre abast. De tal manera que aquestes ensopegades desencadenen, a vegades, crítiques molt dures.¹⁰ No creiem necessari oferir cap exemple actual d'aquesta qüestió perquè són innombrables, tant els errors comesos, com els treballs que es dediquen a assenyalar-los i que el lector deu conèixer, sens dubte, igual que nosaltres.¹¹

2.4. L'empremta de la terminologia sobre el discurs

Qualsevol dels casos anteriors, la creació terminològica per falta d'equivalents en la llengua d'arribada, per desig exprés del traductor o per error o desconeixement, pot jutjar-se i valorar-se des d'una perspectiva estrictament lingüística, amb major o menor severitat, d'acord amb els criteris que regeixen la neologia, l'adopció de manlleus, etc. I així s'ha fet en nombroses ocasions, per la qual cosa no seguirem ara per aquesta via. El que ens interessa destacar ací és com aquesta creació terminològica ha pogut influir sobre l'elaboració del mateix discurs científic. És a dir, com el terme ha desencadenat el fet que, a vegades, el discurs científic s'haja hagut d'adaptar a aquell; especialment,

9. Exemple extret de Barcia Goyanes, J. J. (1982).

10. Així s'expressava Fernando Lázaro sobre aquesta qüestió: «resulta evidente que el estado de necesidad no puede, no debe justificar infinidad de términos que se han introducido por falsa afectación de cientificismo y por distanciamiento del habla vulgar. Nada parece excusar que, en el lenguaje clínico se denomine, porque así se hace en inglés, “generalista” al médico no especialista o “analítica” a los análisis. Esto obedece mucho más a necedad que a necesidad. Pero la expresión de la necedad es de necesidad en el caso de los necios» (Lázaro Carreter, F. (1991))

11. Qui ho desitge pot trobar, per al cas de la traducció mèdica des de l'anglès, una excel·lent recopilació d'aquests errors en Navarro, F. A. (2005).

en els casos en què es tractava d'un terme erroni, que ha obligat a canviar els conceptes, fent-los, d'aquesta manera, erronis també; o ha portat a buscar explicacions *ad hoc*, que permeten justificar-ne l'existència. A ningú se li escapa que això xoca frontalment amb les preteses característiques que s'assignen al llenguatge i al discurs de la ciència, i que va en detriment del famós rigor científic. Açò va succeir, per exemple, quan es va començar a considerar –i així es va mantenir durant un temps– l'«amor vehement» entre les malalties produïdes per bilis groga, tot perquè un traductor va confondre la paraula àrab que designa aqueix tipus d'amor amb la que significa «desmai»;¹² el mateix va ocórrer amb les curioses característiques atribuïdes a les vespes des d'Albert Magne, suposadament d'origen aristotèlic, encara que, en realitat, Aristòtil les adjudiqués a les plantes.¹³ Però, encara més il·lustratiu que els anteriors és l'exemple de la mal anomenada «premsa d'Heròfil» que va comportar que, durant molt de temps, el discurs mèdic s'adaptés per a tractar d'explicar quelcom, en realitat, inexistent: es tracta d'un lloc anatòmic que, entre altres noms, es coneix amb aquest de «premsa d'Heròfil», en honor d'Heròfil de Calcedònia, el metge que potser va ser qui el va descriure per primera vegada. No obstant això, ell ho va denominar *lenós*, paraula grega que significa «tonell», objecte que li recordaria aqueix lloc on es recull una gran col·lecció venosa. Per a desgràcia del traductor, la paraula *lenós* significava també «premsa» o «trull». I en aqueixa trampa van caure els encarregats de traduir a l'àrab el *lenós* d'Heròfil que, en compte de traduir-ho per la paraula equivalent a «tonell», ho van fer per la que significa «premsa»: *al-maçàra* («almàssera»). Gerard de Cremona, a qui ja ens hem referit, es va servir de la paraula llatina *torcular* («premsa»), per traduir *al-maçàra*; i a partir d'ací, van ser molts els anatomistes i fisiòlegs que es van veure en l'obligació de justificar com en aqueixa suposada «premsa d'Heròfil» –que hauria d'haver estat el «tonell d'Heròfil»– es produeix una pressió molt forta d'unes columnes de sang contra unes altres...; una vegada encunyat el terme, calia intentar donar-hi una explicació adequada.¹⁴

12. Vid. Beaujouan, G. (1968), p. 147.

13. En la traducció siriana de les obres d'Aristòtil, la paraula *phyton* (“planta”) es tradueix correctament per *nesb*. Ibn al-Bitriq, no se sap per què, manté *nesb* en la seua versió a l'àrab, en comptes de traduir-ho per *nabat*. Quan Escot tradueix en el segle XIII al llatí, com que no entén la paraula *nesb*, la llatinitza en *nespa*. I Albert Magne, que utilitza aquesta traducció d'Escot per a elaborar els seus comentaris d'Aristòtil, confon *nespa* amb *vespa*, moment en què les vespes «roben» les seues característiques a les plantes. (Vid. Daems, W. F. (1993), pp. 15-16).

14. Exemple extret de Barcia Goyanes, J. J. (1980), p. 380.

3. LA FINALITAT DE LA TRADUCCIÓ I LA INFLUÈNCIA D'AQUESTA SOBRE ELS TEXTOS TRADUÏTS

Aquest afany extrem de fidelitat a l'original de què parlava Galmés per a explicar la presència de nombrosos arabismes sintàctics o estilístics en algunes traduccions, no ha estat incompatible, malgrat això, amb el fet que moltes de les traduccions científiques dutes a terme al llarg del temps s'hagen adaptat als interessos del possible públic a qui anaven destinades o als dels editors o dels mecenes que estaven darrere d'aquestes, finançant-les o possibilitant-les de la manera que fos; igualment, la ideologia i les creences de tots ells han exercit un paper importantíssim, de la qual cosa un exemple extrem, com veurem després, seria que d'una obra quedaren sense traduir capítols sencers perquè se'n considerava el contingut immoral o inadequat. És a dir, la motivació per la qual s'ha dut a terme cada traducció concreta ha determinat el producte final aconseguit. Un fet que pot resultar difícil d'entendre i d'acceptar als traductors actuals de textos científics, tan absolutament aferrats al text que traduiran. No obstant això, la història ens demostra que així ha passat al llarg dels segles i, si més no, fins a èpoques molt recents.

A vegades és molt fàcil detectar com canvia el contingut d'un text, d'acord amb el públic a qui s'adreça, encara que no siga més que perquè el mateix traductor anuncia aquest canvi. Així va succeir, per exemple, al *Sefer ha-Shimmush (Llibre de la pràctica)*, traducció realitzada per Sem Tob ben Isaac de Tortosa, a mitjan segle XIII, del *Kitab al-tasrif*, un compendi mèdic en 30 tractats, d'Abulcasis. El llibre 29 d'aquest compendi constava en la forma original de cinc capítols, dels quals Sem Tob va decidir adaptar els dos primers a l'ús dels jueus, perquè segons ell explica, aquests no traurien cap profit de dos capítols dedicats als noms de les plantes en grec, sirià i persa. Al contrari, li va parèixer més útil substituir-los per un glossari consistent en dues llistes de sinònims de noms de plantes medicinals: a la primera, les entrades són els noms en hebreu i els equivalents d'aquests en àrab, llatí i romanç; en la segona, les entrades les constitueixen els noms en romanç dels fàrmacs i d'aquests s'ofereix l'equivalent en àrab, en hebreu i, a vegades, en llatí.¹⁵

15. Sobre aquest glossari de Sem Tob, *vid.* Bos, G. i Mensching, G. (2001); i sobre les seues motivacions per a portar a terme la traducció i altres detalls d'aquesta que es troben en el pròleg del *Sefer ha-Shimmush*, *vid.* Feliu, E. i Arrizabalaga, J. (2000-2001).

Molts segles després –per assenyalar només dos casos, molt distants l'un d'un altre en el temps– els passava el mateix als encarregats de traduir, a Espanya, els diccionaris mèdics enciclopèdics del segle XIX, procedents d'altres països europeus. Eren diverses les entrades que patien petites o grans modificacions, d'acord amb el possible futur lector. Així, per exemple, en el volum tercer del *Diccionario de ciencias médicas*, traduït del francès, els editors adverteixen de la substitució que han fet de les aigües medicinals de França per les d'Espanya. De la mateixa manera, en el volum novè, en l'article *declaración*, informen que l'original s'acomoda a la legislació francesa i, per tant, ells l'han adaptat a les lleis i pràctiques espanyoles. Al seu torn, en el volum XI, on es troba l'article *doctrina*, adverteixen que, com que el text original francès es va compondre en 1814, no s'hi va poder incloure la *doctrina* de Broussais, d'aparició posterior; raó per la qual, ells, en l'edició espanyola, han «llenado esa laguna» incloent-hi la traducció d'un extracte d'aqueixa doctrina.¹⁶

Avui en dia, com avançàvem, aquest comportament seria impensable, perquè el traductor d'un text científic intenta mantenir, siga com siga, la fidelitat a l'original. S'han vessat rius de tinta sobre aquesta qüestió. Això no obstant, aquesta adaptació del contingut no estava del tot mancada de sentit, atès que no era infreqüent –avui tampoc ho és– que el text traduït, per reconeguda que fos l'autoritat de l'autor i la qualitat de la informació que recollís, no pogués complir totalment la funció per a la qual es va escriure i, sobretot, per a la qual, després, es va traduir.

Potser, aquests canvis de què parlem s'accepten millor quan no tenen tant a veure amb el contingut –els més evidents–, sinó amb les eleccions lingüístiques del traductor i el procediment de traducció, com van fer, per exemple, Alfano i Burgundi de Pisa:

Alfano, en la seua traducció, fa un ús limitat de les paraules gregues; es tracta, sens dubte, d'una elecció deliberada. Quan, un segle més tard, Burgundi de Pisa retradueix el tractat de Nemesi, recorre a les transliteracions i prefereix els hel·lenismes a les paraules llatines. Mentre que, en el segle XI prevalia proporcionar als metges occidentals coneixements clars i intel·ligibles, en el XII es prioritza la fidelitat respecte a l'original.¹⁷

Canvis, aquests últims, molt més difícils de detectar, perquè eren més subtils, però importantíssims també, perquè reflecteixen uns interessos, millors i pitjors, que van més enllà dels del públic al qual s'adrecen. Françoise Micheau ens brinda un

16. *Diccionario...* (1821-1827).

17. Jacquart, D. (1991), p. 420.

magnífic exemple a partir del treball exercit per una de les figures més importants de la història de la traducció mèdica: Hunayn ibn Ishaq, metge sirian del segle IX, instal·lat a Bagdad, a qui devem, a més de la seua obra original, la traducció de diversos tractats mèdics del grec al sirian i, d'aquests dos a l'àrab.¹⁸ Aquest excel·lent traductor, responsable, en gran mesura, del naixement del vocabulari mèdic en llengua àrab, no va traduir sempre igual, de manera que en les seues traduccions es poden detectar estils diferents, segons qui li les havia encarregat i amb quines finalitats. Conscient Hunayn que les qualitats i els interessos del destinatari són tan importants en una traducció com les capacitats del traductor que la realitza, va deixar recopilat, en un dels seus escrits el llistat de les persones que li van encarregar els diferents treballs, amb indicació, en molts casos, dels seus gustos, les seues motivacions, etc.¹⁹ Entre les seues traduccions es trobarien, d'una banda, les que va practicar del grec al sirian, els destinataris de les quals eren, majoritàriament, les grans personalitats del món mèdic bagdadí: els metges cristians nestorians procedents de Jundishapur, que es van instal·lar a Bagdad i van estar al servei dels califes. Aquestes van ser molt més fidels al contingut, al text grec, encara que, amb això, se'n pogués ressentir la forma, en el sentit que els textos esdevinguessen més obscurs, més difícils d'entendre. D'altra banda, en les que va realitzar a l'àrab, a petició de funcionaris, lletrats i savis de la cort, sobretot d'origen persa i sense relació directa amb l'exercici de la medicina, es va aplicar en la forma, buscant la claredat i la bellesa del text, i va ser menys acurat, en canvi, amb el contingut.

Uns segles més tard, després de l'anomenat «descobriment» de la impremta, l'aprofitament econòmic d'aquesta va desencadenar la cerca de nous mercats, d'un públic més ampli que el que habitualment llegia o adquiria els manuscrits. Això va determinar la posada en marxa de moltes—en llenguatge actual—«estratègies» editorials, entre les quals hi havia les edicions de textos vernacles que competien amb els escrits en llengües clàssiques, ja fossin aquests textos en vulgar originals o traduïts: els editors i els traductors van ser capaços, com sabem, en les successives edicions i traduccions d'un text, de canviar-hi el títol, d'alterar-ne part del contingut o de l'estructura; i, fins

18. *Vid.* Micheau, F. (1997).

19. Es tracta de la famosa «Misiva sobre las obras de Galeno...», on, a més d'altres informacions, recull, com hem dit, bona part dels noms dels qui li van demanar les traduccions. *Vid.* Micheau, F. (1997). Sobre la gran figura que va ser Hunayn, la seua vida i la seua obra, *vid.* Leclerc, L. (1876), I, pp. 139-152; sobre el seu pes en la creació del vocabulari mèdic àrab, a través de les traduccions des del grec i el sirian *vid.* Trupeau, G. (1996). Per a la rellevant funció exercida en general pels sirians, a través de les seues traduccions, en la transmissió de l'herència grega, *vid.* Tropeau, G. (1991).

i tot, de modificar el nom de l'autor, i substituir-lo per un altre més convenient o, simplement, silenciar-lo..., tot això a fi d'augmentar el nombre de vendes o, en alguns casos, d'eludir la censura. El *Liber de homine*, de Girolamo Manfredi –una obra composta per un règim de sanitat i un tractat de fisiognomia–, il·lustra a la perfecció això que diem, tant en les successives edicions llatines, com en les traduccions que d'aquest llibre es van fer a altres llengües. En el cas de la traducció castellana, realitzada en 1567 per Pedro de Ribas, vicari de la parròquia de Sant Nicolau de Bari de Saragossa, aquest, a més de canviar la distribució del text original i d'ocultar el nom de l'autor, va suprimir 72 preguntes que contenia l'obra, de les quals quaranta tenien a veure amb la sexualitat. En la seua condició de teòleg, el bon vicari va exercir l'autocensura a consciència, a fi d'adequar el text que traduïa als ideals de la Contrareforma i s'evitava, d'aquesta manera, possibles problemes amb la Inquisició.²⁰

4. LA TRADUCCIÓ COM A POTENCIADORA DE GÈNERES DISCURSIUS

La traducció, com a facilitadora dels intercanvis entre cultures, ha impulsat també la transmissió de determinats gèneres discursius, afavorint uns usos en detriment d'altres. Tot i ser importantíssima aqueixa transmissió, de sobres coneguda, més ho és encara que haja actuat com a germen de l'aparició de determinats instruments i tipus textuals, directament relacionats amb la traducció. Pel que fa a l'especialitzada, el cas més evident –i per això serà l'únic a què ens referim ací, per restriccions d'espai– és el de la lexicografia especialitzada, el naixement de la qual va estar absolutament lligat a la traducció i el desenvolupament de la qual, al seu torn, ha tingut repercussions importantíssimes sobre aquesta: és a dir, d'una banda, van ser les tasques de traducció de textos especialitzats les que van marcar el sorgiment d'una sèrie d'instruments lexicogràfics; però, d'altra banda, el desenvolupament d'aquests instruments, al llarg dels segles, ha permès que el traductor compte avui amb una sèrie d'eines lexicogràfiques sense les quals li resultaria impensable posar-se a traduir.

Com ho acabem d'assenyalar, l'aparició de diferents instruments lexicogràfics durant l'edat mitjana va estar lligada a la traducció. Entre els que van circular per

20. Així ens ho conta Antònia Carré en la interessant introducció que acompanya la seua edició crítica de la traducció catalana del *Liber de homine* de Girolamo Manfredi, on fa referència a tots aquests aspectes a què al·ludim: el mecenatge de la producció d'obres originals i traduïdes; els traductors i el seu ofici; i el negoci editorial i els canvis que podia patir una obra (Carré, A. (2004), pp. 46-60). Ací també ens avança que està treballant en l'edició de la traducció castellana de l'obra de Manfredi.

l'Europa occidental que pertanyien a l'àmbit mèdic, cal destacar els *glossaria*, els *hermeneumata* i els *synonyma*, la raó de ser dels quals ser es trobava a ajudar a comprendre els textos: a vegades, perquè aquests estaven escrits en llatí i aquesta llengua quedava llunyana al lector –d'ací l'aparició dels glossaris llatí-alemany, per exemple–; i, en altres, perquè aquests textos eren fruit de la traducció al llatí, des del grec o des de l'àrab i s'hi s'inclouïen paraules gregues i àrabs, incomprensibles per al lector. Aquest últim cas és l'arrel del naixement dels *hermeneumata* i els *synonyma*. Els primers, que sorgeixen a l'alta edat mitjana, es relacionen amb la traducció de textos del grec al llatí, per la qual cosa les llengües acollides en aquest van ser la grega i la llatina; al contrari, la progressiva arabitzaació del saber mèdic iniciada al segle XI, que va comptar amb les importants tasques de traducció dels principals textos de la medicina musulmana cap al llatí, va propiciar l'elaboració dels *synonyma*, que oferien els equivalents dels termes mèdics àrabs en altres llengües, bàsicament, el llatí. Finalment, l'aparició en l'última part de l'edat mitjana de diversos textos mèdics, escrits en llengües vernacles, va desencadenar el sorgiment dels glossaris o *synonyma* plurilingües que recollien els equivalents dels termes mèdics llatins, àrabs i, ocasionalment, grecs, en alemany, català, castellà, irlandès o provençal, per exemple.²¹

Però, si, com avançàvem, les tasques de traducció van propiciar el naixement dels gèneres lexicogràfics citats –i alguns més, dels quals no podem ocupar-nos ací–, d'altra banda, el desenvolupament d'aquests, esdevingut fonamentalment al llarg del món modern, ha permès que, finalment, el traductor pugui servir-se d'unes eines imprescindibles per a realitzar el seu treball, com ara els vocabularis, els diccionaris especialitzats, les bases de dades lexicogràfiques o terminològiques, etc. Per a arribar a aquesta situació actual, que pareix tan natural i lògica, ha calgut recórrer una llarga història farcida de queixes contínues davant de l'absència de diccionaris especialitzats i per les justificacions de la seua utilitat. Aquestes queixes i justificacions van ser especialment freqüents entre els autors espanyols dels segles XVIII i XIX, davant l'allau de textos que es van veure obligats a traduir i l'imparable desenvolupament experimentat per la medicina de l'època. Explicacions com la que segueix van ser moneda corrent en els textos del moment:

21. Vid. sobre aquesta qüestió, Gutiérrez Rodilla, B. M. (en preparació) i Mackinney, L. C. (1938), p. 262.

Son de una necesidad tan absoluta los diccionarios explicativos de las palabras técnicas en todas las ciencias y artes, que sin su auxilio no serian mas que incertidumbre y obscuridad los primeros pasos en el estudio de cada una. [...] La mayor parte de las discusiones que han retardado ó suspendido, mas bien que acelerado los progresos del arte de curar, se habrian terminado mas pronto, ó acaso no se habrian verificado, si los que las han suscitado hubiesen tenido la buena fé de definir las palabras de que usaban. [...] Antes de poderla intentar [la reforma del lenguaje médico] es necesario reunir todas las palabras que éste comprende y fijar su sentido, para que se haga con mas felicidad y seguridad su eleccion. Nos parece que el emprender semejante trabajo será tan otil á la ciencia, como á los estudiantes, y aun á los prácticos, que, á cada momento, experimentan la necesidad de buscar la significacion de las palabras.²²

Una circumstància que van aprofitar editors i impressors per potenciar la traducció, a Espanya, de nombrosos diccionaris mèdics enciclopèdics publicats en altres països. Enllacem així amb el que presentàvem en el punt anterior, perquè aquest exemple constitueix una mostra excel·lent de com aquests professionals a què al·ludim han marcat la pauta de moltes traduccions, en funció dels beneficis econòmics que intueixen poder obtenir; encara que no sempre l'encerten, com va ocórrer en aquest cas: el fenomen de l'enciclopedisme mèdic va aconseguir un desenvolupament extraordinari durant bona part del segle XIX, a Alemanya i a França, la qual cosa va haver de pesar en la ment de molts d'aquests editors a l'hora de potenciar la traducció a Espanya. Tanmateix, les nostres condicions polítiques, religioses, socials o econòmiques, ben diferents de les dels països d'on procedien aquests repertoris, van determinar que, ací, aquest fenomen no trobés més que un tímid ressò; fins i tot, va resultar ser un veritable fracàs, atès que la immensa majoria de les traduccions iniciades d'aquells diccionaris es van quedar pel camí.²³

5. A TALL DE CONCLUSIÓ: TRADUCCIÓ, MESTISSATGE I DOMINACIÓ

Com assenyalàvem al començament, la traducció ha permès, al llarg dels segles, la transferència de sabers entre uns pobles i uns altres, i ha actuat com a motor a favor de la universalitat i de la barreja de cultures; de la qual cosa no podem sinó congratular-nos. No obstant això, no hem d'oblidar com la traducció ha servit també –ara, potser,

22. Hurtado de Mendoza M. (1840), pp. V-VI.

23. Així ho demostrarem en Gutiérrez Rodilla, B. M. (1999).

més que mai— perquè els països hegemònics imposen la seua ideologia i les seues creences sobre la resta. Pel que fa al domini científic, les llengües en què s'escriuen els textos de què es parteix per a realitzar traduccions en cada moment solen correspondre als llocs en què la ciència aconsegueix fites més altes, per la raó que siga: no van ser casuals les traduccions realitzades del grec al siríà i, des d'ambdós, a l'àrab; com no ho van ser tampoc les que es van dur a terme després, de l'àrab al llatí. La vivacitat aconseguida per la ciència a la part oriental de la Península Ibèrica, a finals del període medieval, va estar a la base de les diferents traduccions que es van fer del català al castellà; com l'excel·lència d'alguns dels textos mèdics renaixentistes castellans va promoure que es traduïren, tant al llatí com a l'alemany, francès, holandès, anglès o italià... Tot això és innegable i és una font de riquesa cultural que siga així. Però, encara que entre els textos traduïts en cada època siguen molts els que, per la rellevància que tenen, mereixen ser traduïts, no en són pocs els que, si s'analitzava prèviament de manera crítica el contingut, no es traduirien, perquè l'únic mèrit que tenen descansa a procedir de tal o de tal altre lloc, on suposem que tot el que es fa és extraordinari. El complex d'inferioritat d'alguns països l'aprofiten a la perfecció aquells altres que no tenen cap inconvenient a estendre la seua colonització cultural, encoratjats pel món editorial, que exerceix pressió perquè els mercats de l'edició i de la traducció es mantinguen vius... Si a l'anterior s'afegeix el desconeixement de la història i la falta d'esperit crític, llavors el resultat no és el desitjable mestissatge a què al·ludíem en començar aquest paràgraf, sinó simplement la dominació.

Com a resum del que acabem de dir, pot servir l'exemple protagonitzat per F. Home, metge escocès que, en 1765, descrivia una «nova» malaltia consistent en «dificultat respiratòria i sufocació mortal», a la qual, per raons en què ara no entrarem, va decidir denominar *crup*.²⁴ Es tractava, segons ell, d'un procés patològic completament diferent de l'angina sufocant, amb la qual no guardava relació i, a més, es presentava de manera esporàdica i no en el curs d'una epidèmia, com s'esdevenia amb aquella. L'obra de Home²⁵ va obtenir un gran èxit i una ràpida difusió, i es va introduir, de seguida, a França i, des d'allà, a la resta d'Europa; al costat del concepte, va passar també el terme *crup* des de l'anglès al francès i, a través d'aquest, el *croup*, ja adaptat a la fonètica

24. El que hem resumit ací molt breument va ser l'objecte d'un dels nostres treballs, on el lector que ho desitge podrà trobar tots els detalls que ara no podem oferir. *Vid.* Gutiérrez Rodilla, B. M. (1998).

25. Home, F. (1765).

francesa, a la resta de les llengües europees. El que el metge d'Edimburg descrivia era quelcom ben documentat en els textos al llarg de la història, que avui coneixem com *diftèria*; encara que, certament fins aquell moment, no s'havien descrit més que epidèmies que afectaven un gran nombre de persones i mai casos aïllats. Una malaltia, la manifestació més cridanera de la qual és l'aparició, a partir de les amígdales, d'unes formacions pseudomembranoses que s'estenen pel paladar i que, en la progressió que fan, tanquen el canal respiratori i dificulten la respiració, la qual cosa pot portar al pacient fins a l'asfíxia. Aquesta última possibilitat és la que li va valer durant molt de temps a Espanya la denominació de *garrotillo* o *garrotejo*, precisament perquè l'obstrucció respiratòria recordava els que morien pel procediment del garrot; però, Home, preocupat per demostrar que les membranes dels pacients que veia asfixiar-se no es corresponien amb una gangrena de la membrana interna de la tràquea, com havia cregut tothom fins llavors, no es va adonar que el que presentava com una «nova» malaltia no era sinó una fase d'un procés, conegut des d'antic, les epidèmies i mortaldat del qual, tan importants i freqüents a partir del cinc-cents, van produir una eclosió de textos mèdics centrats en el problema. Entre aquests, cal destacar els elaborats, especialment, en les primeres dècades del segle XVII, per metges espanyols, els quals, molt familiaritzats amb el *garrotillo* per l'especial freqüència i gravetat que va adoptar a Espanya, van aconseguir deixar en els seus treballs perfectament descrita la malaltia i fonamentat el seu quadre clínic.²⁶

Desconeixem la raó de l'èxit de l'obra d'Home; però sí que sabem que quan una idea s'expandeix i arrela i, molt més, si s'acompanya d'un terme que fa fortuna, és molt difícil bandejar-la i desterrar l'ús d'aqueix nom; abans, s'inventarà tot tipus d'explicacions per tractar de justificar-ne l'existència. I això és el que va ocórrer al llarg del XIX a tot Europa, on es van succeir les publicacions que recollien el caos conceptual i terminològic escampat per Home i el seu *crup*, a pesar que, ja en 1826, Bretonneau va demostrar de manera incontestable que les entitats conegudes com angina gangrenosa, *croup*, úlcera maligna, etc., eren manifestacions diferents d'un mateix procés morbós, per al qual va adoptar el nom de *diftèria*, del grec *diftéra* («membrana»), per les peculiars membranes amb què cursa la malaltia.²⁷

26. Vid. Sánchez Granjel, L. (1978), pp. 175-179.

27. Bretonneau, P. F. (1826).

Els ecos de la polèmica van arribar, per descomptat, al nostre país on, per raons de tots conegudes, els metges necessitaven recórrer, en innumbrables ocasions, a la traducció de textos procedents, sobretot, de França. El desfasament en el temps entre la publicació dels originals i la dels traduïts potser explica que, al llarg del XIX, proliferaren a Espanya els manuals de medicina que tracten la diftèria i el *croup* com malalties diferents. El mateix els va succeir als metges espanyols encarregats de traduir els principals diccionaris arribats d'altres llocs, absolutament incapaços de reconèixer la malaltia que tenien davant i d'identificar el *croup* amb el *garrotillo*.²⁸ És trist constatar com en la falta de consideració que històricament s'ha tingut cap a la ciència espanyola fora de les nostres fronteres, han intervingut els mateixos espanyols, i amb no poca eficàcia: tancar les pàgines d'allò ben conegut i descrit, com podia ser el *garrotillo*, per extasiar-se davant de la suposada novetat del *croup* és, lamentablement, un comportament bastant freqüent entre nosaltres...

Per això, al mateix temps que desitgem una llarga vida a la traducció mèdica, que gaudeix d'envejable salut en aquests moments, intentem enfortir també el nostre coneixement de la història, el nostre esperit crític i el nostre llenguatge mèdic per al moment en què ens hàgem d'enfrontar amb els que ens vulguen enredar amb algun altre «nou» descobriment.*

BERTHA M. GUTIÉRREZ RODILLA
Universidad de Salamanca

28. *Vid.* els exemples que proporcionàvem en Gutiérrez Rodilla, B. M. (1998).

* Aquest article ha estat traduït al català pel Servei de Llengües i Terminologia de la Universitat Jaume I.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BARCIA GOYANES, J. J. (1980) «Expresiones y términos incorrectos en las ciencias neurológicas», *Medicina Española* 79, pp. 377-382.
- (1982) «Dos bizarros nombres del apéndice xifoides: *cartilago epiglottalis y gheroni*», *Dynamis* 2, pp. 353-356.
- (1983) «Los orígenes de la terminología anatómica, en las lenguas catalana y valenciana» *Medicina Española* 82, pp. 121-137.
- BEAUJOUAN, G. (1968) «Fautes et obscurités dans les traductions médicales du Moyen âge», *Revue de Synthèse* 49-52, pp. 145-152.
- BOS, G. i MENSCHING, G. (2001) «Shem Tov ben Isaac, glossary of Botanical Terms, n. 1-18», *Jewish Quarterly Review* 92 (1-2), pp. 21-40.
- BRETONNEAU, P. F. (1826) *Des inflammations spéciales du tissu muqueux, et en particulier de la diphthérie...*, Paris, Crevot.
- CARRÉ, A. (2004) «Introducció», dins MANFREDI, G. *Quesits o perquens (Regimen de sanitat i tractat de fisiognomonía)*. Edició crítica d'Antònia Carré, Barcelona, Barcino, pp. 9-73.
- CORDÓN GARCÍA, J. A. (1997) «La traducción en España (1987-1993)», *Meta* 42, 4, pp. 745-753.
- DAEMS, W. F. (1993) *Nomina Simplicium Medicinarum ex Synonymariis Medii Aevi Collecta. Semantische Untersuchungen zum Fachwortschatz hoch- und spätmittelalterlicher Drogenkunden*, Leiden-New York-Köln, E. J. Brill.
- DELISLE, J. i WOODSWORTH J. (dirs.) (1995) *Les traducteurs dans l'histoire*, Ottawa, Presses de l'Université d'Ottawa.
- Diccionario...* (1821-1827) *Diccionario de Ciencias Médicas, trad. al castellano por varios facultativos de esta Corte*, 39 vols., Madrid, Impr. Calle de la Greda i, des del tom 5, M. Repullés.
- FELIU, E. i ARRIZABALAGA, J. (2000-2001) «El pròleg de Semtov ben Issac, *el tortosí*, a la seva traducció hebrea del *Tasrif* d'Abu-l-Qassim al-Zahrawi», *Tamid* 3, pp. 65-95.
- FISCHBACH, H. (1993) «Translation, the Great Pollinator of Science», dins WRIGHT, S. E., i WRIGHT, L. D. (eds.) *Scientific and Technical Translation*, Amsterdam, J. Benjamins, pp. 89-100.

- GALMÉS DE FUENTES, A. (1996) *Influencias sintácticas y estilísticas del árabe en la prosa medieval castellana*, 2 ed. corr. i augmentada, Madrid, Gredos.
- GUTIÉRREZ RODILLA, B. M. (1999) *La constitución de la lexicografía médica moderna en España*, A Coruña, Toxo Soutos.
- (1998) «Problemas conceptuales y sus repercusiones terminológicas: el caso del *croup* en la historia de la difteri», dins FERNÁNDEZ GARCÍA, J. i CASTILLO OJUGAS, A. (eds.) *La Medicina Popular Española. Trabajos dedicados al Dr. D. A. Castillo de Lucas*, Oviedo, ASEMEYA, pp. 303-310.
- (en preparació) *Explicar y ordenar palabras y conceptos: repertorios médicos de interés lexicográfico hasta la aparición de la imprenta*.
- HOME, F. (1765) *An enquiry into the nature, cause and cure of the croup*, Edinburgh, Kincaid & Bell.
- HURTADO DE MENDOZA, M. (1840) *Diccionario de medicina y cirugía*, Madrid, Boix.
- JACQUART, D. (1989) «Remarques préliminaires à une étude comparée des traductions médicales de Gérard de Crémone», dins CONTAMINE, G. (éd.) *Traduction et traducteurs au Moyen âge*, Paris, CNRS, pp. 109-118.
- (1991) «Les traducteurs du XI siècle et le latin médical antique», dins, SABBAB, P. (ed.) *Le latin médical: la constitution d'un langage scientifique*, Saint Étienne, Publications de l'Université.
- LAFARGA, F. i PEGENAUTA, L. (2004) *La historia de la traducción en España*, Salamanca, Ambos Mundos.
- LÁZARO CARRETER, F. (1991) «La adopción de tecnicismos extranjeros», *ABC*, 1-VI.
- LECLERC, L. (1876) *Histoire de la médecine arabe: Exposé complet des traductions du grec: les sciences en Orient, leur transmission à l'Occident par les traductions latines*, 2 vols., New York, B. Franklin.
- LÓPEZ ALCALÁ, S. (2001) *La historia, la traducción y el control del pasado*, Madrid, Universidad Pontificia de Comillas.
- MACKINNEY, L. C. (1938) «Medieval medical dictionaries and glossaries», dins CATE, J. L. i ANDERSON, E. N. (eds.) *Medieval and historiographical Essays in honour of J. W. Thompson*, Chicago, Chicago Univ. Press, pp. 240-268.
- MICHEAU, F. (1997) «Mécènes et médecins à Bagdad au III/IX siècle. Les commanditaires des traductions de Galien par Hunayn ibn Ishaq», dins JACQUART, D. (ed.) *Les voies de la science grecque: Études sur la transmission des textes de l'Antiquité au dix-neuvième siècle*, Genève, Droz, pp. 147-179.

- MONTALT, V. (2002) «Los traductores, partícipes en la construcción del conocimiento científico», dins ANDREU, A. (ed.) *Conocimiento e invención*, València, Universidad Politécnica de Valencia, pp. 516-527.
- MONTERO CARTELLE, E. (1997/1998) «El léxico médico latino entre la Antigüedad y el Renacimiento: la asimilación de modelos médicos y léxicos», *Voces* 8/9, pp. 227-248.
- MONTGOMERY, S. L. (2000) *Science in Translation*, Chicago, Chicago University Press.
- NAVARRO, F. A. (2005) *Diccionario crítico de dudas inglés-español de medicina*, 2 ed., Madrid: McGraw-Hill/Interamericana de España, S.A.U.
- RUIZ CASANOVA, J. F. (2000) *Aproximación a una historia de la traducción en España*, Madrid, Cátedra.
- SÁNCHEZ GRANJEL, L. (1978) *La Medicina española del siglo XVII*, Salamanca, Universidad de Salamanca.
- SANTOYO, J. C. (1987) *Teoría y crítica de la traducción: antología*, Barcelona, UAB.
- TROUPEAU, G. (1991) «Le rôle des syriaques dans la transmission et l'exploitation du patrimoine philosophique et scientifique grec», *Arabica* 38, pp. 1-10.
- (1996) «Les débuts de la médecine arabe: les grandes familles de médecins, Hunayn, la formation du vocabulaire», dins *À l'ombre d'Avicenne. La médecine au temps des califes*, Paris, Institut du Monde Arabe, pp. 41-45.
- VICKERY, B. C. (2000) *Scientific Communication in History*, Lanham, Maryland, The Scarecrow Press.
- WRIGHT S. E. i WRIGHT, L. D. (eds.) (1993) *Scientific and Technical Translation*, Amsterdam, J. Benjamins.